समर्पणम् २०१७

सम्पादकः

डॉ. सौ. आशा गुर्जर (फडके)

गायत्री साहित्य, पुण्यपत्तनम्

॥ श्रीः ॥

समर्पणम् (वैचारिकलेखप्रचुरः सङ्ग्रहः)

द्वादशं प्रसूनम् ।

गायत्री–साहित्य, पुण्यपत्तनम्
२०१७

सम्पादकः
डॉ. सौ. आशा गुर्जर (फडके)

॥ श्रीः ॥

समर्पणम् (वैचारिकलेखप्रचुरः सङ्ग्रहः)

प्रा. ग. बा. पळसुले स्मृतिग्रन्थमालायाः

द्वादशं प्रसूनम् ।

सम्पादकमण्डलम्

भाग्यलता पाटसकर	आशा गुर्जर
शैलजा कात्रे	ज्योत्स्ना खरे
तरंगिणी खोत	सुप्रिया महाजन
प्रणव गोखले	भाग्यश्री भागवत

स्वामित्वम् (प्रा. ग. बा. पळसुले स्मृतिग्रन्थमाला समितिः)

प्रकाशनदिनम् :२८-११-२०१७

अक्षरविन्यासः

अदिती विलास पंडित (मोबाईल ८४८५८२५८५२)

मुखपृष्ठम् – श्री. सचिन पांडे मो.९८८१४६०६४०

मुद्रणम् – पिक्सो प्रिंटर्स, १३११, कसबा पेठ, पुणे ४११०११

प्रकाशनम्-प्राप्तिस्थलम्-

डॉ. सौ. आशा गुर्जर (फडके), गायत्री साहित्यम्

२६/१२, प्रतीकनगरम्, पुण्यपत्तनम्, ४११००६

दूरभाषः ०२०-२६६९५१६८ चलध्वनिः ७७५५९११३०८

मूल्यम् - सार्धद्विशतरूप्यकाणि - २५०/-

प्रा. गजानन बाळकृष्ण पळसुले – अल्पपरिचयः

जन्म – ०१.११.१९२१, मृत्युः – २८.११.२००५

शिक्षणम्– बी.ए. (१९४३), एम्.ए.(१९४८), पीएच्.डी. (१९५७)

सम्मानाः –

१. सर्वोत्कृष्टनाटकलेखनार्थम्(समानमस्तु वो मनः) भारत–शासनतः (१९६३)
२. श्रीमंत- नानासाहेब- पेशवे धार्मिकआध्यात्मिक- पुरस्कारः (पुणे १९९१)
३. राष्ट्रियसंस्कृतपण्डितत्वेन राष्ट्रपतिपुरस्कारः (१९९५)
४. 'अमृतमन्दाकिनी' गौरवग्रन्थसमर्पणम् (१९९६)
५. 'वैनायकम्' महाकाव्यार्थं कालिदासबिर्लादालमियापारितोषिकाणि ।
६. स्मृतिग्रन्थमाला एकादश प्रसूनानि (२००६-२०१६) 'समर्पणम्' इति ।

शास्त्रीयाः कृतयः – युभातः संस्कृतं प्रति,
कविकल्पद्रुमः (बोपदेवीय–धातुपाठस्य चिकित्सकं संस्करणम्)
Sanskrit Dhātupāṭhas : A Critical Study. (Ph.D Thesis)
A Concordance of the Sanskrit Dhātupāṭhas
Sixty Upaniṣads of the Vedas (जर्मनग्रन्थानुवादः आङ्ग्ल्याम्)
Verbal Forms in the Ṛgveda (maṇḍala VI)
संस्कृतचा इतिहास आणि पूर्वेतिहास, संस्कृतभाषेच्या काही समस्यांवर आधुनिक भाषाशास्त्राने टाकलेला प्रकाश, वैदिकभाषेच्या जडणघडणीचे काही पैलू (एताः तिस्रः – मराठी–व्याख्यानमालाः) महाभाष्यदीपिकायाः कतिपयखण्डानां चिकित्सक–संपादनम् (भाण्डारकर–संस्था–प्रकाशनम्), अन्ये च परः शताः संशोधनलेखाः ग्रन्थप्रस्तावनाः ग्रन्थपरीक्षणानि च । भारतवाणी-संस्कृत–पाक्षिकपत्रिकायाः आद्यः प्रधानसंपादकः ।

मौलिक्यानि नाटकानि – १. समानमस्तु वो मनः। २. धन्योऽहं धन्योऽहम्। ३. भासोऽहासः । **द्वे चरिते** – विनायक–वीरगाथा, विवेकानन्दचरितम् ।

महाकाव्यम्–वैनायकम्(कालिदास–बिर्ला–दालमिया–पारितोषिकैः सम्मानितम्)

काव्यानुवादाः – कमला, अग्निजा, तुका वक्ति, पञ्चवटी ।

नाटकानुवादाः – भ्रातृकलहम् (अप्रकाशितम्), अथातो ज्ञानदेवोऽभूत्, धन्येयं गायनी कला, रूपकचातुष्टयम् (यदा रायदुर्गो जागर्ति, अत्र मृत्युर्विलज्जितः, अन्धं युगम्, उत्तिष्ठ कौन्तेय)।

*****

प्राक्कथनम्

ऐषमः द्वादशतमं वर्षं समर्पणप्रकाशनस्य । गुरुचरणेषु समर्पणं कृतज्ञताबुद्ध्या समर्प्य ऋषिऋणप्रत्यर्पणम् अंशतः तावत् विहितम् इति धिया समाहिताः स्मः । परं तु...

अतीव दोदूयते चेतः संस्कृतक्षेत्रे वर्तमानानां जनानाम् औदासीन्यम् अनुभूय । नोव्हेंबरमासस्य २८ दिने प्रतिवर्षं समर्पणस्य प्रकाशनं भविष्यति इति सुनिश्चितमस्ति । परं स्वयंस्फूर्त्या कोऽपि लेखकः 'अस्मिन् वर्षे किं लेखनीयम्?' इत्येतादृशीं पृच्छां न करोति । संस्कृत-सम्बन्धिन्यः पञ्चत्रिंशदधिकाः संस्थाः एकीभूय संस्कृतदिनसमारोहम् आयोजयन्ति । तत्रापि संस्कृतजनानाम् उपस्थितिः विरला भवति । गीर्वाणवाग्वर्धिनी संस्था गतेषु पञ्चाशीतिवर्षाणि यावत् संस्कृतभाषाप्रचारस्य कार्यं प्रतिपक्षं संस्कृत-भाषणरूपेण करोति । तत्रापि पञ्चषाः वृद्धा एव आगच्छन्ति । लब्धपदाः उच्चाधिकारिणः पुरस्कारदिभिः सम्मानिताः च संस्कृत विद्वांसः एतादृशेषु संस्कृतसंवद्धेषु कार्यक्रमेषु अनुपस्थिताः एव भवन्ति ।

पुण्यपत्तनं प्राचीनकाले प्रतिष्ठितं संस्कृतविद्याकेन्द्रम् आसीत् । अद्यापि पुण्यपत्तनं प्रति आकृष्टाः भारतस्य अन्यराज्यगताः भारतीयाः तथा च वैदेशिकाः अपि । परम् अत्रागमनोत्तरं क्वचित्ते हतोत्साहाः अपि भवन्ति – 'दूरतः पर्वताः रम्याः' इति अनुभूय । जगतितले यदा संस्कृतं सम्मानार्हं भवति, तदा तावत् संस्कृतज्ञैः सोत्साहैः सावधानैः च भाव्यं संस्कृताभिवृद्ध्यर्थम् आत्मोन्नत्यर्थं च।

महाराष्ट्रं विहाय अन्येषु राज्येषु संस्कृतलेखनं प्राचुर्येण भवति तदपेक्षया महाराष्ट्रे अल्पमेव संस्कृतसाहित्यलेखनं भवति । अस्य समर्पणाख्यस्य निबन्धनस्य प्रयोजनं संस्कृतलेखनाय संस्कृतलेखनाभ्यासाय वा भवतु किमप्यधिष्ठानमिति । अस्मिन् निबन्धने यथा केचित् वैदुष्यपूर्णाः अदुष्टाः लेखाः सन्ति तथैव केषुचित् लेखेषु भवेयुरत्र स्खलनानि प्रमादाः वा परं तेषां मूलं कारणं संभवति अज्ञानम् अनभ्यासश्च । तयोः निराकरणं विदुषां दिग्दर्शनात् अभ्यासवशादेव सम्भवति ।

अत्रत्यं लेखनं भ्रष्टं श्लिष्टं वा क्लिष्टमिति ये कुत्सनपराः जल्पन्ति ते काममेव जल्पन्तु । परं ये संस्कृतविद्वांसः सहृदयाः सुहृदयाः वा सन्ति ते –

गच्छतः स्खलनं क्वापि भवत्येव प्रमादतः ।
हसन्ति दुर्जनास्तत्र समादधति साधवः ।।

इति न्यायेन निबन्धनस्यास्य संपादने साधुकरणे वा प्रवर्तिष्यन्ते चेत् महान्ताम् अनुग्रहं मंस्यामहे ।

केषुचित् निबन्धेषु परभाषीयाः प्रत्ययहीनाः पदप्रयोगाः सन्ति, तत्र ते ते लेखकाः एव प्रमाणभूताः । अस्मिन् आधुनिके लेखनप्रकाशने सौकर्यार्थं सन्धिनियमाः न दृढतयादृताः सन्ति । अस्मिन् निबन्धने लेखकानां नामनिर्देशनं निरुपाधिकमेव कृतम्, तत्तु न असूक्षणाय अपि तु लाघवाय ।

अस्मिन् ग्रन्थे प्रतिवर्षमिव संस्कृतमंदाकिनीगीतम् तथा च गुरुवर्याणां अल्पपरिचयः दत्तोऽस्ति । वैचारिकलेखैः सह अपवादरूपेण कानिचन स्तोत्राणि अपि स्वीकृतानि।

दिविस्थाः अस्मदीयाः गुरुचरणाः अभ्यस्तानां संस्कृतविदुषां पदप्रबन्धैः तथा च अनभ्यस्तानां बालानामपि प्रयस्तैः पदन्यासैः अनया प्रवृत्या एव तोषमवाप्स्यन्ति इति मत्या समपर्णमिदं समर्प्यते ।

प्रथमतास्तावत् सर्वे लेखकाः वाचकाश्च अभिनन्दनपूर्वकं धन्यवादार्हाः । सुष्ठु अक्षरविन्यासार्थं अदिती पंडितमहोदया धन्यवादार्हा । तथैव सौ. संगीता जोशीमहोदया अपि। मुखपृष्ठार्थं सचिन - पाण्डेमहोदयाय धन्यवादाः। समये ग्रन्थमुद्रणार्थ 'पिक्सो प्रिंटर्स' मुद्रणालयस्य अधिकारिणः प्रति कृतज्ञतां प्रकटयामः।

*****

डॉ. आशा-गुर्जर-महोदया
महाराष्ट्र- सेवासंघ (मुलुंड) संस्थाद्वारा
संस्कृतभाषाप्रचार-पुरस्कारेण सम्मानिता।
(१८-११-२०१७ दिने)
तत्र पारितोषिकरूपेण प्राप्तः धनराशिः २१०००/-
रूप्यकात्मकः, 'समर्पणम् - २०१७'
इत्यस्य कृते विनियोजितोऽस्ति, सधन्यवादम्!

*

अनुक्रमः

त्वर्यताम्! त्वर्यताम्!

आगामिनि वर्षे समपर्णम् २०१८ इत्यस्य कृते

लेखकेभ्यः निवेदनम् ।

विषयः – कथाः, स्वरचिताः अनूदिताः रूपान्तरिताः वा ।

स्वीकरणस्य कालमर्यादा – ३० ऑगस्ट २०१८

प्रेषणस्थलम् –

asha.gurjar48@gmail.com

jukhare@gmail.com, tnkhot@gmail.com

संस्कृत-अनुप्रयोगाः सङ्गणकीयसंसाधनानि च

(Sanskrit apps & Online Computational Tools)

नीलेश जोशी

आधुनिकं युगं विज्ञानयुगं तत्रापि सङ्गणकयुगं नाम्ना प्रसिद्धम्। सङ्गणकयुगेस्मिन्नधुना सर्वं कार्यं सङ्गणकेनैव भवति । सर्वत्र सङ्गणकप्रक्रियासन्निविष्टानि संसाधनानि प्रयुक्तानि सन्ति । तथा च साम्प्रतकाले आबालवृद्धानां सर्वेषां हस्तेषु अभिज्ञभ्रमणध्वनयः *(Smart Phones)* दृश्यन्ते । अधुना सर्वं जगन्मुष्टिगतं ननु । दैनन्दिनजीवनोपयोगीनि संसाधनानि निर्माय अभिज्ञभ्रमणध्वनिमाध्यमेन जीवनं सहजं सुसह्यं च भवितुमुपयोजितविज्ञानशाखान्तर्गतकार्यमग्नाः वैज्ञानिकाः संशोधकाश्च प्रयतवन्तः सन्ति ।

संस्कृतभाषाक्षेत्रेपि विभिन्नाः संस्कृत-अनुप्रयोगाः विनिर्मिताः सन्ति । वस्तुतः सङ्गणकीयतन्त्रांशाः द्विविधाः विभज्यन्ते । प्रथमः तन्त्रांशो यः पुनर्भागद्वये विभाजितो जालसंयुक्ततन्त्रांशो जालवियुक्ततन्त्रांशश्च । सोऽन्तर्जालसंयुक्तो वियुक्तो वा तन्त्रांशः सङ्गणकीयसंसाधनम् इति नाम्ना विख्यातः । अपरः प्रकारकः तन्त्रांशोभिज्ञभ्रमणध्वनौ वर्तते स अनुप्रयोगः इति नाम्ना ज्ञातः खलु । लेखेऽस्मिन् यानि कानि संस्कृतविषयकानि सङ्गणकीयसंसाधनानि तथा चाभिज्ञभ्रमणध्वनिमाध्यमे समुपलब्धाः अनुप्रयोगाः सन्ति तेषां संक्षिप्ततो ज्ञप्तिः संस्कृतस्य प्रचारार्थं प्रसारार्थं जनहितार्थं च प्रदीयते नात्र किमपि कौशल्यं ज्ञप्तिसंयोजनं तु विशेषः।

- विविधानि जालसंयुक्तसङ्गणकीयसंसाधनानि

बहुविधसङ्केतस्थलेषु संस्कृतविषयकं साहित्यं समुपलभ्यते। अत्र केवलं सङ्गणकीयसंसाधनानां ज्ञप्तिरेव दीयते । शब्दकोशः, पदनिष्पादकाः, पदविश्लेषकः, सन्धिनिष्पादकः आदिविषयसम्बन्धि सङ्केतस्थालानां सार्वसङ्केतः *(URL)* अधोनिर्दिष्टः ।

- बहुभाषिकशब्दकोशः(Multilingual Dictionary)
  - **संस्कृतशब्दबन्धः** (Sanskrit Word Net)

=http://www.cfilt.iitb.ac.in/wordnet/webswn/wn.php

भारतीयप्राद्यौगिकीसंस्थानम् मुंबई इत्यनया संस्थया बहुभाषिकशब्दकोशः निर्मितः । अस्मिन् संस्कृतशब्दस्य सार्थं समानार्थकशब्दाः तथा च अन्यासु भारतीयभाषासु वियमानाः तदर्थकाः शब्दाः उपलब्धाः भवन्ति । अनेन बहुविधभाषिकाः जनाः संस्कृतमन्यभाषाश्चाध्येतुं शक्नुवन्ति ।

- **पदनिष्पादकः** (Morph-Generator)

भारतसर्वकारस्य भारतीयभाषाप्रायोगिकीविकासविभागेन विभिन्नाः पदनिष्पादकाः विनिर्मिताः । अनेन संसाधनेन स्वयंचालितानि नाम–क्रिया–कृत्तद्धित–रूपाणि भवन्ति ।

- **नामपदनिष्पादकः , क्रियापदनिष्पादकः, कृदन्तपदनिष्पादकः, तद्धितपदनिष्पादकः**
- *=http://tdil-dc.in/san/skt_gen/generators.html*

- **उस्मानियाविश्वविद्यालयनिर्मितानि संसाधनानि**

उस्मानियाविश्वविद्यालयस्य संस्कृत–अध्ययन–विभागेन विविधानि स्वयश्चालितसङ्गणकीयसंसाधनानि निर्मितानि तानि अधोनिर्दिष्टानि।
पद–विश्लेषिका (Morphological Analyser) अनेन साहाय्येन पदस्य जाति – लिङ्ग – वचन प्रत्ययादिघटकानां ज्ञप्तिः लभ्यते ।
सन्धिः (Sandhi) अनेन शब्दानां सन्धिः कर्तुं शक्यते ।
सन्धि–विच्छेदिका (Sandhi-Splitter) अनेन शब्दानां सन्धिविच्छेदः।
प्रक्रिया–सन्दर्शिनी *(Aṣṭādhyāyī Simulator)* अनेन शब्दस्य पाणिनिनोक्तप्रक्रिया लभ्यते नाम रूपसिद्धर्थमावश्यकानि सर्वाणि सूत्राणि क्रमेण उपभ्यन्ते ।
लिपि–परिवर्तनिका*(Transliteraion)* अनेन लिप्यन्तरणं भवति तदर्थम्-*http://sanskrit.uohyd.ac.in/scl/*

पद–निष्पादिका Mophological Generator अनेन संसाधनेन स्वयंचालितप्रक्रियया नाम–क्रिया–कृत्तद्धित–रूपाणि भवन्ति । तथा सामासिकपदमपि ।

- नामरूपनिष्पादिका *(Noun-Generator)*
- क्रियारूपनिष्पादिका *(Verb-forms-Generator)*
- कृदन्तरूपनिष्पादिका (Krt-Generator)
- तद्धितरूपनिष्पादिका *(Taddhita-Generator)*
- समस्तपदव्युत्पादिका *(Compound Generator)*

एतेषां कृते *http://sanskrit.uohyd.ac.in/scl/*

INRIA संस्थानस्य संसाधनानि

फ्रेंचराष्ट्रस्य सङ्गणकविज्ञान– यन्त्रीकरण– संशोधन– संस्थानम् (INRIA) तस्य संस्कृतविभागेन सुबन्तनिष्पादकः तिङ्न्तनिष्पादकः च विनिर्मितौ ।

- सुबन्तनिष्पादकः (Declension)
- तिङ्न्तनिष्पादकः (Verbal Conjugation)

○ संस्कृत–छन्दः प्रतिबुद्धकः*(Sanskrit Metre Recognizer)*

एतेषां कृते = *http://sanskrit.sai.uni heidelberg.de/ Chaṇda/ HTML/v_toTakam_0.html*

जर्मनीराष्ट्रस्य दक्षिण–आशियायी विश्वविद्यालयस्य प्राचीन-भारतीयविद्याविभागेन विनिर्मितसंसाधनस्य अनेन साहाय्येन अनुष्टुप्–मन्दाक्रान्ता–शार्दूलविक्रीडितादीनि विविधानि छन्दांसि ज्ञातुं शक्यते ।

- विभिन्नाः संस्कृत–अनुप्रयोगाः (Sanskrit Apps)

अत्र गुगल–क्रीडापणे *(Play-store)* ये के संस्कृत–अनुप्रयोगाः सन्ति ते तेषां नामाभिः सह यथामूलं उल्लिखिताः तथा च तेषां निर्मिति-कर्तापि निर्दिष्टः । अत एव आङ्ग्लभाषायां नामानि सन्ति । एते सर्वे अनुप्रयोगाः निःशुल्काः सन्ति ।

○ संस्कृतस्य अध्ययनार्थम् अनुप्रयोगाः

- *Learn Sanskrit = Amar D L*
- *Learn Simple Sanskrit = Abhivyakty App*
- *Learn Sanskrit Alphabets = Vyoma Labs*
- *Learn Sanskrit Easy = Think Vision Studios*
- *Learn Sanskrit via Video = WAG Mobile Software Services*
- *Learn Sanskrit Simple Sanskrit Words = Vyoma Labs*
- *Sanskrit Essays = Elexpras Education*

○ शब्दकोशाः

- शब्दकल्पद्रुमः *(Shabdakalpadruma) = Shruti Jha*
- वाचस्पत्यम् *(Vacaspatyam) = Shruti Jha*
- अमरकोशः *(Amarkosha) = Shruti Jha*
- संस्कृतशब्दबन्धः *Sanskrit Word Net = IIT Bombay*
- *Sanskrit Talking Dictionary = Khandbahale*
- *Sanskrit Hindi Dictionary = Shruti Jha*
- *Sanskrit English Dictionary = Shruti Jha*
- *Sanskrit Dictionary = Abhisoft Tech*
- *Increase Sanskrit Vocabulary = Vyoma Labs*

○ व्याकरणस्य अध्ययनार्थम् अनुप्रयोगाः

- *Sanskrit Ashtadhyayi Sutra = Shruti Jha*
- पाणिनि–अष्टाध्यायी *(Panini Ashtadhyayi) = Shruti Jha*
- सिद्धान्तकौमुदी *(Siddhanta kaumudi) = Shruti Jha*
- शब्दरूपमाला *(Shabdaroopamala) = Shruti Jha*
- धातुरूपमाला *(Dhaaturoopamala) = Shruti Jha*
- *Sanskrit Kaumudi 1 to 7 = Aagam books*
- सुबन्त–शिक्षिका *(Subanta Sikshika) = Mamillasoft Tech*

- कृदन्त–शिक्षिका *(Krdanta Sikshika) = Mamillasoft Tech*
- *Sartha Sanskrit Subhashitamala = Shree++*

o आयुर्वेदस्य अध्ययनार्थम् अनुप्रयोगाः

- चरकसंहिता–चक्रपाणिटीका (Charak Samhita-Chakrapani Teeka) = Dr. Vilobh Bharatiya
- सुश्रुतसंहिता–डल्हणटीका (Sushrut Samhita-Dalhan Teeka) = Dr. Vilobh Bharatiya
- अष्टाङ्गहृदय–अरुणदत्तटीका *(AshtangHriday-Arundatta Teeka) = Dr. Vilobh Bharatiya*
- अष्टाङ्गसंग्रह–इन्दुटीका *(Ashtang Sangraha-Indu Teeka) = Dr. Vilobh Bharatiya*
- शालाक्य *Shalakya 1(Ophthalm) = Dr. Vilobh Bharatiya*
- शालाक्य *Shalakya 2 (ENT-Oro Dental) = Dr. Vilobh Bharatiya*

o साहित्यादिविषयकाः

- *Bhagavad Gita Sanskrit Audio = ISKON*
- *Vedas Chanting Audio = reSun Apps*
- *Sanskrit Quotes = Srichakram*
- *Sanskrit Subhashitani = Vijay Shastri*
- *Rigved in Hindi = Samarth Apps*
- *Mahabharat = bharat for mobile*
-

अनेन ज्ञानवृद्धिस्तथा संस्कृतक्षेत्रेऽपि विविधानि संशोधनानि भवन्ति । सङ्गणकयुगेऽपि संस्कृतभाषा न विलुप्ता भवितुमर्हति अपि तु सुलभा ज्ञानप्रदायिनी खलु सा इति सिद्ध्यते । अभिज्ञाभ्रमणध्वनौ अवश्यमेतान् अनुप्रयोगान् अवचिन्वन्तु *(Download)* उपयुञ्जन्तु च । तदैवास्माकं प्रयत्नः सफलीभविष्यति।

*****

समर्पणम् २०१७

द्वादशं प्रसूनम्

